19 Sociale acceptatie van homoseksualiteit in Nederland; samenvatting en slotbeschouwing

Saskia Keuzenkamp, Jan Willem Duyvendak, Hanneke Felten en Gert Hekma (scp, UvA, Movisie en UvA)

19.1 Het opmaken van de balans

Met de openstelling van het burgerlijk huwelijk voor paren van hetzelfde geslacht in 2001 was in de ogen van velen de emancipatie van homoseksuele mannen en lesbische vrouwen voltooid. Inderdaad blijkt uit algemene opinieonderzoeken dat de Nederlandse bevolking over het algemeen weinig moeite heeft met homoseksualiteit. Dat neemt echter niet weg dat sommige kwesties, zoals met name de openlijk zichtbare homoseksualiteit, nog altijd weerstand oproepen en dat sommige groepen, zoals orthodox-religieuzen, meer moeite hebben met homoseksualiteit. Ook vanuit de katholieke kerk, die in dit rapport buiten beschouwing is gebleven, komen homonegatieve signalen naar buiten, getuige bijvoorbeeld het feit dat onlangs een homoseksuele prins carnaval werd uitgesloten van de heilige communie.
Het vierde kabinet-Balkenende stelde bij zijn aantreden in 2007 als centrale doelstelling van het homo- en lesbisch emancipatiebeleid het verbeteren van de sociale acceptatie van homoseksualiteit. Op verzoek van de toenmalige minister voor homo-emancipatie, Ronald Plasterk, ontwikkelde het Sociaal en Cultureel Planbureau (SCP) een indicator voor het monitoren van de mate waarin dat doel wordt gerealiseerd. Volgens de nulmeting (op basis van gegevens uit 2006) had in 2006 15% van de Nederlandse bevolking een negatieve houding tegenover homoseksualiteit. Maar hoe staat het daar nu mee? Is dit aandeel inderdaad geslonken, zoals het kabinet beoogt? En wat zeggen homoseksuele mannen en vrouwen zelf over de mate waarin hun seksuele voorkeur wordt geaccepteerd?
Een samenvattende indicator verhult uiteraard tal van verschillen en nuances. Allereerst zijn daar verschillen tussen groepen. Het is van belang om na te gaan welke groepen meer en welke minder moeite hebben met homoseksualiteit. Zoals uit eerder onderzoek bleek, staan met name sommige migrantengroepen nogal negatief tegenover homoseksualiteit (Keuzenkamp et al. 2006). Er zijn helaas geen nieuwe cijfers beschikbaar om te kunnen bezien in hoeverre bij die groepen een trend in de gewenste richting valt te constateren. [1] In dit rapport hebben we daarom op een andere manier gekeken naar ontwikkelingen in enkele migrantengroepen. Op basis van interviews en literatuurstudie brengen we in beeld welke ontwikkelingen zich sinds 1970 hebben voorgedaan in groepen met een Surinaamse, Turkse, Marokkaanse en Chinese achtergrond en wat voor factoren daarbij in positieve of negatieve zin een rol hebben gespeeld. Ter vergelijking onderzochten we ook 'behoudende protestanten', een autochtone minderheidsgroep die eveneens homoseksualiteit relatief vaak afwijst.

Veel aandacht gaat in dit rapport uit naar jongeren. Eerder onderzoek wijst immers uit dat juist zij relatief veel moeite hebben met homoseksualiteit (Keuzenkamp et al. 2006). We gingen na waar ze precies moeite mee hebben, en wat daar eventueel aan te doen valt. Bovendien voerden we een grootschalig onderzoek uit onder homoseksuele, lesbische en biseksuele jongeren. Wat zijn hun ervaringen? Voelen zij zich geaccepteerd? In hoeverre zijn zij open over hun seksuele voorkeur? Krijgen zij veel negatieve reacties vanuit hun omgeving?
In de tweede plaats blijkt uit die samenvattende maat niet waar precies de 'pijn' zit. Waar hebben mensen die negatief staan tegenover homoseksualiteit nu precies moeite mee? In eerder onderzoek (Keuzenkamp et al. 2006) onderscheidden we vier dimensies: een tamelijk algemene dimensie, de houding tegenover gelijke rechten voor homo- en heteroparen, reacties op homoseksualiteit in de openbaarheid, en reacties op homoseksualiteit in de naaste omgeving. Deze zullen we ook hier weer de revue laten passeren. Daarnaast komen in deze slotbeschouwing nog twee andere thema's aan bod. Het eerste betreft sekseverschillen, het tweede verschillen tussen homoseksuele mannen en lesbische vrouwen enerzijds en biseksuele mannen en vrouwen anderzijds.
Uiteraard gaan we ook in op de trends voor zover nieuwe data voorhanden zijn: welke ontwikkelingen kunnen we constateren? En welke factoren zijn van invloed op de toename van sociale acceptatie van homoseksualiteit?
In deze samenvattende slotbeschouwing zullen we niet per deelstudie ingaan op de belangrijkste bevindingen (zie daarvoor de samenvatting voor in dit rapport), maar de verschillende conclusies geïntegreerd weergeven. Op basis van onderzoek onder de Nederlandse bevolking en op basis van informatie die is verzameld bij de doelgroep zelf, zullen we een antwoord geven op de centrale vraag van dit rapport: hoe is het gesteld met de acceptatie van homoseksualiteit in Nederland, waar is nog sprake van knelpunten en wat betekent dit voor het toekomstige homo- en lesbisch emancipatiebeleid?
De bevolkingsenquêtes die we gebruiken, zijn gebaseerd op aselecte steekproeven. De uitkomsten kunnen daarom worden gegeneraliseerd naar de Nederlandse bevolking. Hierbij moet rekening worden gehouden met twee beperkingen. Ten eerste zijn etnische minderheden in de reguliere enquêtes niet goed vertegenwoordigd. Ten tweede geven mensen in een enquête wellicht sociaal wenselijke antwoorden, waarmee niet zeker is of wat men zegt, overeenkomt met hoe men zich daadwerkelijk in de praktijk gedraagt. Daarom is het van belang om ook informatie te verzamelen onder homoseksuele mannen en vrouwen zelf: in welke mate wordt naar hun ervaring homoseksualiteit geaccepteerd? Het trekken van een aselecte steekproef van die populatie is echter niet mogelijk, omdat er geen bestand is waarin de seksuele voorkeur staat vermeld. Dat betekent dat leden van de doelgroep via oproepen in tal van kanalen is gevraagd om deel te nemen. Er is geprobeerd om zo breed mogelijk te werven, maar omdat niet zeker is of de respondenten representatief zijn voor de totale populatie moeten de bevindingen met enige voorzichtigheid worden geïnterpreteerd.

19.2 Algemene aanvaarding

Opvattingen van de bevolking

'Homoseksuele mannen en vrouwen moeten hun leven kunnen leiden zoals zij dat willen.' Dit is de meest algemene uitspraak over homoseksualiteit, die al vele jaren en in tal van landen deel uitmaakt van bevolkingsenquêtes. In 2008 was de overgrote meerderheid van de Nederlanders (86%) het met deze uitspraak eens; slechts 4% wees hem af. Nederland voert samen met Zweden en Denemarken wat dit betreft de ranglijst aan van landen met een positieve houding tegenover homoseksualiteit. Onze buurlanden, het Verenigd Koninkrijk, Duitsland en België, wijken daar echter niet veel van af. Binnen Nederland wordt er overigens wel verschillend over deze stelling gedacht. Onderzoek uit 2004/'05 wijst uit dat Antilliaanse, Marokkaanse en vooral Turkse Nederlanders vaker afwijzend reageren op deze uitspraak (respectievelijk 12%, 17% en 23%). De uitkomsten van de onlangs gehouden Utrechtse *Monitor Diversiteit en Integratie* bevestigen dit beeld (Gemeente Utrecht 2010).
De overgrote meerderheid van de bevolking, inclusief de migrantengroepen, blijkt homoseksualiteit als eigenschap echter niet af te keuren. De gedachte aan seks tussen twee mensen van hetzelfde geslacht is daarentegen iets waar meer mensen moeite mee hebben, vooral als het twee mannen betreft (27% vindt dat walgelijk, bij vrouwen 12%). Overigens is het opmerkelijk dat de houding van migrantengroepen zoals blijkt uit de interviews met sleutelpersonen, negatiever is dan de houding die uit het opinieonderzoek naar voren komt. In deel 4 van dit rapport werd immers geconcludeerd dat homoseksualiteit bij Turkse, Marokkaanse, Surinaamse en Chinese Nederlanders 'veelal nog zeer problematisch is'. Het is de vraag hoe we dat verschil moeten duiden. Hebben de respondenten in de enquête wellicht vooral sociaal wenselijke antwoorden gegeven? Komt het doordat er andere kwesties aan de orde zijn gesteld? Bij de gesprekken met sleutelpersonen kwam ter sprake dat homoseksualiteit problematisch is om redenen waarover in de enquête onder migranten geen vragen zijn gesteld. Het gaat daarbij om het belang van de opvatting dat homoseksuelen niet aan gendernormen voldoen en dat seks tussen (vooral) mannen walging oproept. Een ander probleem dat de sleutelpersonen benadrukken, betreft het belang van het huwelijk en de gezinsvorming, wat migranten voor homoseksuelen problematisch vinden – dit is overigens wel in de enquête gevraagd: de helft van de Turkse en Marokkaanse Nederlanders heeft bezwaar tegen het feit dat paren van gelijk geslacht mogen trouwen (zie verder § 19.3).

Coming-out

De mate waarin homoseksuele mannen en vrouwen open (kunnen) zijn over hun seksuele voorkeur kan eveneens worden opgevat als een algemene indicator van acceptatie van homoseksualiteit in de samenleving. In 2009 gaf iets minder dan een derde van de leerlingen in het voortgezet onderwijs aan te denken dat een homoseksuele leerling op school niet open kan zijn over zijn of haar seksuele voorkeur (zie hoofdstuk 2).
In hoeverre zijn homoseksuele mannen en vrouwen tegenwoordig open over hun seksuele voorkeur? Uit de Schorer Monitor 2009, een onderzoek onder mannen die seks hebben met mannen (ook wel aangeduid als MSM), blijkt dat negen van de tien

respondenten aan een of meer anderen hebben verteld zich (ook) aangetrokken te voelen tot mannen. In de enquête van Stichting OndersteBoven onder lesbische en biseksuele vrouwen is dit niet op die manier gevraagd, maar moesten de respondenten aangeven hoeveel procent van hun familie en collega's op de hoogte is van hun seksuele voorkeur. Bij gemiddeld 85% van de familieleden en 72% van de collega's is dat volgens de respondenten het geval. Ook verreweg de meeste homojongeren die meededen aan het SameFeelings-onderzoek (zie deel 3 van dit rapport) zeggen dat er anderen op de hoogte zijn (91%). Overigens zit er gemiddeld wel ruim drie jaar tussen het moment van bewustwording en de coming-out, dus het is geen stap die zij gemakkelijk zetten. Bovendien blijken er duidelijke verschillen tussen de 'settings': tegenover familie en vrienden zijn jongeren veel vaker open, dan op het werk en in de sport.
Die vrij algemene openheid van (autochtone) homo's en lesbo's in Nederland zien we terug in het feit dat veel Nederlanders (bijna 70% van de bevolking) zeggen homoseksuele vrienden of kennissen te hebben. In landen waar de bevolking minder positief staat tegenover homoseksualiteit, is dat aandeel veel kleiner. Om enkele voorbeelden te noemen: in Tsjechië zegt 20% homoseksuele vrienden of kennissen te hebben, in Polen 12% en in Turkije 4%. Het persoonlijk kennen van een homoseksuele man of vrouw bevordert de acceptatie van homoseksualiteit (zie verder § 19.6). Overigens zal er natuurlijk sprake zijn van een wisselwerking: een meer accepterende omgeving maakt het voor homo's en lesbo's makkelijker om 'gewoon homo te zijn'.
Overigens blijkt dat sommige groepen minder vaak uit de kast zijn, wat verband kan houden met een (verwacht) gebrek aan acceptatie. Bij de jongeren vallen in die zin de biseksuele jongens en de religieuze jongeren op en onder de volwassenen de biseksuele mannen én vrouwen.

Het onderzoek onder heterojongeren (zie hoofdstuk 3) laat zien dat zij een ambivalente houding hebben als het gaat om de openheid van homoseksuelen. Aan de ene kant geven zij te kennen veel belang te hechten aan authenticiteit. Als iemand echt zichzelf is, dwingt dat respect af. Men zou dus denken dat als iemand openlijk voor zijn seksuele voorkeur uitkomt, dat positief wordt gewaardeerd. Maar zo simpel ligt het niet: homoseksuelen moeten zich wel gedragen conform de normen die gelden voor personen van hun sekse. Homomannen die zich vrouwelijk gedragen, zijn volgens de jongeren 'nep' en niet zichzelf. Uit de kast komen en staan voor wie je bent, is dus op zich positief. Als het gedrag echter afwijkt van wat (hetero)normaal is, roept dat afwijzende reacties op.
Als heterojongeren persoonlijk contact hebben met een homo- of biseksueel concluderen zij vaak dat die persoon 'steeds meer zichzelf is geworden'. Kennelijk maakt de eerdere stereotype perceptie van homoseksualiteit dan plaats voor waardering van – of in elk geval een meer neutrale houding tegenover – gedrag dat niet strikt voldoet aan de traditionele normen voor mannelijkheid en vrouwelijkheid. Het kan zijn dat de jonge homo of lesbo zich heeft aangepast aan de gendernormen van de andere jongeren, maar uit de interviews met de heterojongeren komt tevens naar voren dat wanneer er persoonlijk contact is geweest, ook 'vrouwelijk' gedrag van een homo als 'eigen' en 'echt' kan worden gezien en daarmee oké is.

In de onderzochte migrantengroeperingen is coming-out eveneens problematisch. Wanneer homoseksuelen openlijk uitkomen voor hun seksuele voorkeur, wordt dat gezien als gebrek aan loyaliteit aan en respect voor de familie. Bovendien wordt het idee dat homoseksualiteit een belangrijk deel van de identiteit van een persoon is, waar in Nederland en andere westerse landen doorgaans van uit wordt gegaan, veelal afgewezen. Hoewel seks tussen personen van hetzelfde geslacht in sommige landen van herkomst bepaald niet ongewoon is, betekent dat geenszins dat mensen zichzelf als homoseksueel (kunnen) identificeren of uiten.

Negatieve reacties

Terwijl de algemene houding tegenover homoseksualiteit in de bevolking behoorlijk positief is, maken homoseksuele mannen en lesbische vrouwen regelmatig homonegatieve uitingen mee. Fysiek geweld of de dreiging daarmee is de ernstigste vorm en komt het minst voor, hoewel de absolute aantallen er toch niet om liegen. Zo werden alleen al in Amsterdam in 2009 82 meldingen bij de politie gedaan van fysiek geweld. Daarbij moet nog worden bedacht dat niet ieder slachtoffer van geweld dat bij de politie meldt, dus het daadwerkelijke aantal ligt ongetwijfeld hoger.
In de surveys onder homo- en biseksuele mannen, lesbische- en biseksuele vrouwen, en homo- en biseksuele jongeren is nagegaan in hoeverre de respondenten homonegatieve uitingen hebben meegemaakt. Vooral verbaal geweld komt veel voor. In 2009 gaf een van de tien homo- en biseksuele mannen aan in de zes maanden voorafgaand aan het onderzoek een of meerdere keren uitgescholden of belachelijk te zijn gemaakt op school of werk vanwege hun seksuele voorkeur en ongeveer drie op de tien had die ervaring met vreemden. In de enquête onder lesbische- en biseksuele vrouwen (uit 2008) is naar deels dezelfde en deels andere mogelijke negatieve uitingen gevraagd (maar niet gekoppeld aan een bepaalde context). Verbaal geweld wordt ook door die groep veel genoemd. Van alle tien geïnterviewde vrouwen zeggen er vier in het afgelopen halfjaar uitgescholden te zijn en drie op de tien werden belachelijk gemaakt. Vooral vervelende, nieuwsgierige vragen en roddelen rapporteren veel vrouwen desgevraagd (respectievelijk 81% en 72% maakte dat een enkele keer of vaker mee). Veel homojongeren zeggen negatieve ervaringen te hebben gehad. De vraagstelling was hier overigens erg ruim, namelijk of ze *ooit* negatieve ervaringen hadden gehad vanwege hun seksuele voorkeur. Twee derde maakt daar melding van, wat meer jongens dan meisjes. In het afgelopen jaar ging het meestal om pesten en nare opmerkingen of roddelen.
Onderzoek onder lesbische moeders en hun kinderen wijst eveneens op onaangename reacties. Ruim twee derde van de moeders zegt nieuwsgierige vragen te krijgen over de gezinssituatie, die kennelijk niet als zuiver neutrale belangstelling worden ervaren. Ook roddelen komt volgens de moeders veel voor (drie op de tien moeders noemen dat). Kinderen die bij twee moeders opgroeien, ervaren vaak het mikpunt van grapjes te zijn vanwege hun gezinssituatie (61%) en ook zij krijgen veel nieuwsgierige vragen (57%). Negatieve opmerkingen over de seksuele voorkeur van de moeders en geroddel wordt eveneens veel gerapporteerd (resp. 45% en 31%). Wat de ervaringen van homovaders en hun kinderen zijn, is niet bekend.

19.3 Gelijke rechten

In opinieonderzoeken waar het thema homoseksualiteit aandacht krijgt, gaat het vaak (ook) over gelijke rechten. De Nederlandse bevolking is in meerderheid voorstander van gelijke rechten voor homo- en heteroparen, hoewel er verschillen zijn in de mate van steun voor specifieke kwesties. Het feit dat het burgerlijk huwelijk volgens de wet openstaat voor paren van dezelfde sekse wordt breed gedragen; 'slechts' 11% vindt dat dit 'homohuwelijk' afgeschaft zou moeten worden. Gelijke rechten voor homoseksuele paren bij adoptie van kinderen wordt echter vaker afgekeurd (21%).
Vergeleken met andere landen is het draagvlak voor deze twee vormen van gelijkberechtiging in Nederland overigens verreweg het grootst. Zweden en Denemarken lijken op dit punt het meest op Nederland – overigens kent de Deense wetgeving geen 'homohuwelijk'. In de Zuid- en Oost-Europese landen is het draagvlak daarvoor vele malen kleiner. Spanje is onder de Zuid-Europese landen een buitenbeentje en een voorloper. Daar is in 2005 het burgerlijk huwelijk opengesteld voor paren van gelijk geslacht (Portugal volgde in 2010) en het draagvlak onder de bevolking is groot. Op het punt van adoptie zijn de Spanjaarden vergeleken met andere Europeanen eveneens relatief liberaal.
De houding tegenover gelijke rechten voor homoparen is niet in alle groepen van de bevolking even positief. De helft van de Turkse- en Marokkaanse Nederlanders gaf in 2004/'05 te kennen het niet goed te keuren dat homoseksuelen met elkaar kunnen trouwen. Homoseksualiteit en huwelijk passen in hun optiek niet bij elkaar.

19.4 Homoseksualiteit in de openbaarheid

Uit eerder onderzoek kwam duidelijk naar voren dat vooral de zichtbaarheid van homoseksualiteit in het openbaar de nodige weerstand oproept. Dat geldt niet alleen voor twee homo's of lesbo's die elkaar in het openbaar zoenen, maar ook voor al te 'demonstratieve' uitingen van homoseksualiteit zoals die bijvoorbeeld te zien zijn tijdens de Amsterdamse *Canal Parade*. Overigens hebben niet alleen veel hetero's daar moeite mee, want ook een deel van de homo's en lesbo's zelf stoort zich daaraan (Keuzenkamp et al. 2006). Homoseksualiteit blijkt weliswaar in veel opzichten geaccepteerd te worden, maar vooral zolang homo's *gewoon doen*. Daarbij is sprake van een dubbele moraal, want zoenende heteroseksuelen of erotiserende vormen van expressie tijdens bijvoorbeeld het carnaval van Rotterdam wekken duidelijk minder aversie op.
De opiniepeiling uit 2008 wijst wederom uit dat vooral het openlijk blijk geven van de homoseksuele voorkeur door velen wordt afgekeurd. 40% van de bevolking vindt het aanstootgevend als twee mannen elkaar in het openbaar zoenen, 27% als het twee vrouwen betreft. Dit zijn duidelijk grotere groepen dan de 13% van de bevolking die er aanstoot aan neemt als het om een heteropaar gaat. Een derde geeft desgevraagd eveneens aan meer moeite te hebben met de aanblik van twee mannen die hand in hand lopen, dan met een hand in hand lopend heteropaar. Onder scholieren is het verschil in houding tegenover zoenende hetero's en homo's nog groter. Een zoenend heterostel vinden jongeren niet vies, maar als het om twee jongens of twee meisjes gaat wel – jongens betonen zich wat dit betreft het meest afwijzend (HBSC 2009[2]). Uit het kwalitatieve

onderzoek onder heterojongeren (hoofdstuk 3) bleek overigens dat meisjes die met elkaar zoenen niet direct worden geassocieerd met lesbische seksualiteit. Jongeren denken eerder dat die meisjes met elkaar zoenen om jongens te verleiden.
In de vijf minderheden die zijn onderzocht, bestaan eveneens grote bezwaren tegen openlijke vormen van homoseksualiteit, ook bij homo's en lesbo's zelf, die liever voor discretie dan voor zichtbaarheid kiezen. Bij veel migrantengroepen is homoseksualiteit een schande die niet openbaar mag worden.

19.5 Homoseksualiteit in de naaste omgeving

De vierde dimensie van de houding tegenover homoseksualiteit is de manier waarop mensen reageren op situaties waarin men met homoseksuelen te maken krijgt. Wat zeggen mensen als ze in een enquête hierover hypothetische situaties krijgen voorgelegd? En hoe ervaren homo's en lesbo's de reacties uit de naaste omgeving op hun seksuele voorkeur?
Het aandeel van de bevolking van 18 jaar en ouder dat zegt er moeite mee te zullen hebben als zijn of haar kind op school les zou krijgen van een homoseksuele leraar of lerares is klein (6%). Wat meer mensen (13%) zouden het onaanvaardbaar vinden een dochter of zoon te hebben die samenwoont met een vaste partner van hetzelfde geslacht. En een op de tien scholieren geeft aan dat homoseksuele jongeren niet tot hun vriendenkring zouden kunnen behoren (hoofdstuk 2).
Uit het onderzoek onder heterojongeren (hoofdstuk 3) komt naar voren dat heteromeisjes makkelijker lijken om te gaan met een lesbisch of biseksueel meisje in hun vriendenkring, dan heterojongens met een homo- of biseksuele jongen. Meisjes zeggen de openheid en het vertrouwen te waarderen, jongens geven aan bevreesd te zijn voor seksuele benadering door een homo. Zij zien homo's als hyperseksuele wezens.
Het onderzoek onder de homojongeren ondersteunt dat verschil echter niet. Jongens en meisjes zeggen even vaak (ongeveer een kwart) dat vriendschappen schade opliepen vanwege hun homo- of biseksuele voorkeur (zie hoofdstuk 9). Wellicht hebben de heteromeisjes meer sociaal wenselijke antwoorden gegeven dan de heterojongens.
Er lijkt overigens bij de vraag wat geaccepteerd wordt, in sommige kringen een groot verschil te zijn tussen 'zichtbaarheid' en 'hoorbaarheid'. Zo komt uit het onderzoek over de protestanten naar voren dat homoseksuelen vaak wel worden gestimuleerd om te vertellen dat ze 'zo' zijn. Maar dat betekent geenszins dat homo's dat ook mogen laten zien. De vrij breed gedeelde norm in de samenleving dat homo's en lesbo's uit de kast zouden moeten komen (zie Keuzenkamp et al. 2006) heeft klaarblijkelijk ook onder protestanten weerklank gevonden, in de zin dat 'het vertellen' gestimuleerd wordt. Maar verderstrekkende openbaarheid, zoals een openlijke homo of lesbo voor de klas of samenwonen met een partner van dezelfde sekse – laat staan trouwen – stuit op serieuze bezwaren.

Homoseksualiteit in de naaste omgeving is voor de meeste mensen niet iets waarvan zij op voorhand zeggen moeite mee te (zullen) hebben. Men kan zich afvragen of dit positieve beeld ook blijkt uit de verhalen van de homo's en lesbo's zelf. Het gevaar van sociaal wenselijke antwoorden ligt immers op de loer. We vroegen daarom aan de mannen die

deelnamen aan de Schorer Monitor in hoeverre anderen hun seksuele voorkeur hebben geaccepteerd. Een grote meerderheid zegt van wel, maar volgens 5% heeft de moeder het niet geaccepteerd (en nog eens 5% zegt ten dele) en volgens 7% de vader niet (en nog eens 6% maar deels). Het beeld bij de homojongeren is vergelijkbaar: de overgrote meerderheid van de ouders heeft de seksuele voorkeur van de zoon of dochter geaccepteerd; 12% van de vaders en moeders heeft dat volgens de jongeren niet of deels gedaan. In de enquête onder vrouwen is helaas niet naar acceptatie door de ouders gevraagd.
Een gebrekkige acceptatie in de nabije omgeving zal doorgaans door de betrokken homoseksueel of lesbo als problematischer worden ervaren, dan als het personen betreft die wat verder van hem of haar af staan. Hoe is het gesteld met acceptatie door andere familieleden, vrienden, medestudenten of collega's en buren? Volgens de respondenten hebben verreweg de meeste anderen in hun omgeving hun seksuele voorkeur geaccepteerd. Het percentage ligt het laagst bij de buren.
Dit zijn op zichzelf redelijk geruststellende bevindingen, hoewel moet worden opgemerkt dat de vraagstelling vrij algemeen is. Zo is het bijvoorbeeld niet duidelijk in hoeverre autochtone ouders willen dat hun kinderen discretie betrachten bij het openlijk uiten van hun seksuele voorkeur of dat ze zich zo (hetero)normaal mogelijk gedragen. Die normen lijken onder autochtonen minder stringent dan in de onderzochte etnische minderheidsgroepen, maar gelden wellicht toch ook. We weten evenmin hoe gemakkelijk of moeizaam het proces van acceptatie door de ouders is verlopen. En ondanks het feit dat meestal wel sprake is van acceptatie, zijn er toch nog behoorlijk wat homoseksuele mannen en vrouwen die het gevoel hebben maar beperkt geaccepteerd te worden.

19.6 Nadelige gevolgen van gebrekkige acceptatie en homonegatieve ervaringen

Het algemene beeld van de acceptatie van homoseksualiteit in de Nederlandse samenleving is al met al dus tamelijk positief, maar er zijn in sommige groepen en ten aanzien van bepaalde kwesties toch knelpunten. Het motto *gewoon homo zijn* uit de titel van de beleidsnota van het kabinet (TK 2007/2008) is nog geen gemeengoed. Een gebrekkige acceptatie en het ervaren van homonegativiteit kunnen nadelige gevolgen hebben voor het welbevinden van homoseksuele mannen en vrouwen. En zeker voor homojongeren, die veelal nog bezig zijn met de ontwikkeling van hun identiteit, is een gebrek aan acceptatie reden tot zorg. Ons onderzoek wijst uit dat homojongeren die homonegatieve ervaringen hebben meegemaakt, hun eigen seksuele voorkeur inderdaad minder goed accepteren dan degenen die dat niet of nauwelijks hebben meegemaakt.
Ook uit eerder onderzoek (o.a. Sandfort et al. 2001) is bekend dat homoseksuele mannen en vrouwen relatief vaak depressieve klachten hebben en dat zou vooral voor jongeren gelden. De enquête die wij in 2009 hielden onder homojongeren van 16-25 jaar laat zien dat ongeveer een op de zeven meisjes en ongeveer een op de acht jongens (heel) vaak last heeft van depressieve klachten. Of dat percentage afwijkt van dat onder heterojongeren is, wegens het ontbreken van een controlegroep, niet te zeggen. Wel is duidelijk geworden dat er een verband bestaat tussen de mate waarin jongeren homonegatief gedrag meemaken en depressieve symptomen. Van de meisjes die nooit een negatieve reactie krijgen, rapporteert 'slechts' 15% depressieve klachten tegenover 26% van de meisjes die

dat minstens iedere maand of vaker meemaken. En de homojongens die iedere week homonegatieve uitingen meemaken, rapporteren driemaal zo vaak depressieve klachten (33%) als de jongens die dat nooit meemaken. Overigens moet hierbij wel de kanttekening worden gemaakt dat het mogelijk is dat personen die toch al enigszins depressief zijn, een bepaalde reactie eerder als homonegatief ervaren dan anderen. Maar dat neemt niet weg dat zij kennelijk het gevoel hebben dat hun seksuele voorkeur niet wordt geaccepteerd. Wat betreft de relatie tussen homonegatieve ervaringen en het hebben van psychosociale problemen verdienen ook kinderen die opgroeien bij twee ouders van gelijk geslacht nog vermelding. Onderzoek wijst uit dat niet die bijzondere opvoedingssituatie als zodanig nadelige gevolgen heeft voor het welbevinden, maar wel de homonegatieve ervaringen waar die kinderen mee geconfronteerd worden.
Ook blijkt er een duidelijk verband te bestaan tussen het meemaken van homonegatieve ervaringen en het denken aan of het ondernemen van pogingen tot zelfmoord. De bevinding dat de helft van de homojongeren uit ons onderzoek weleens serieuze suïcidegedachten heeft gehad, is ronduit zorgwekkend. Hetzelfde geldt voor de bevinding dat 9% van de homo- of biseksuele jongens en 16% van de lesbische of biseksuele meisjes daadwerkelijk een zelfmoordpoging achter de rug heeft. Heterojongeren hebben wij niet ondervraagd, maar alle andere studies onder (hetero)jongeren in Nederland komen op veel lagere percentages uit. Onderzoek van De Graaf et al. (2006) onder volwassenen toonde eveneens aan dat homomannen en lesbische vrouwen (veel) vaker dan hetero's zelfmoordgedachten rapporteren en ook vaker daadwerkelijk een poging tot zelfmoord hebben ondernomen. Een op de twintig mannen die in 2009 de vragenlijst van de Schorer Monitor invulden, gaf aan in de week daarvoor af en toe aan zelfmoord te hebben gedacht en 3% deed dat vaak. In de enquête onder lesbische vrouwen van Stichting OndersteBoven is dit probleem niet aan de orde geweest.
Een gebrekkige acceptatie van homoseksualiteit kan er bovendien toe leiden dat homo- en biseksuele mannen en vrouwen zich gaan aanpassen, bijvoorbeeld door zich anders te kleden en te gedragen dan zij eigenlijk zouden willen. Of door bepaalde plekken te mijden, in de vrije tijd, en misschien ook in het werk (denk bijvoorbeeld aan het onderwijs). Hoewel enige aanpassing aan de omgeving niet per definitie problematisch hoeft te zijn, is het op z'n minst bedenkelijk als homo's en lesbo's zich steeds conformeren aan de heteronormatieve omgeving. Daarmee stagneert immers het proces van acceptatie van homoseksualiteit.
De nadelige gevolgen van een gebrekkige acceptatie beperken zich overigens niet tot de homo- en biseksuele mannen en vrouwen zelf. Gevoelens van depressiviteit kunnen gepaard gaan met een slechter functioneren op school of werk en zo ook maatschappelijke kosten met zich meebrengen. In hoeverre homojongeren slechter presteren op school is in deze studie niet nagegaan. Hetzelfde geldt voor de vraag in hoeverre de volwassen homo- en biseksuele mannen en vrouwen als gevolg van een gebrekkige acceptatie relatief vaak het werk verzuimen of slechter functioneren dan heteroseksuele werkenden. Uit eerder onderzoek bleek echter dat homoseksualiteit er op het werk toe doet (Bos en Sandfort 1998): de werkbeleving en het ziekteverzuim van homo's en lesbo's steekt ongunstig af vergeleken met die van heteroseksuele werknemers. Recentere onderzoeken laten zien dat ook tegenwoordig homo's en lesbo's op het werk niet zelden

te maken hebben met negatieve ervaringen wat betreft hun acceptatie (Keuzenkamp et al. 2006; Van der Klein et al. 2009), maar in hoeverre dat leidt tot productiviteitsverlies en ziekteverzuim is daar niet nagegaan.

19.7 Ontwikkelingen in de tijd

Op de lange termijn bezien is de acceptatie van homoseksualiteit in Nederland aanzienlijk toegenomen. In het begin van de vorige eeuw zagen velen homoseksualiteit nog als een ziekte. Strafbaar was homoseksualiteit op zich weliswaar niet, maar pas in 1971 werd het discriminerende artikel 248bis uit het strafrecht geschrapt. Volgens dat artikel was seksueel contact tussen meer- en minderjarigen (tussen de 16 en 21) van hetzelfde geslacht strafbaar, terwijl heteroseksueel contact tussen meer- en minderjarigen wel vanaf 16 jaar was toegestaan. In de jaren zestig en zeventig vond de grootste omslag plaats in de publieke opinie en ook daarna veranderde de attitude ten aanzien van homoseksualiteit langzaam maar zeker in positieve zin.
Na het aantreden van het kabinet-Balkenende IV werd zoals gezegd een samenvattende maat ontwikkeld om de gewenste grotere sociale acceptatie van homoseksualiteit te kunnen volgen. Die maat is gebaseerd op de antwoorden op elf stellingen, die betrekking hebben op de vier door ons onderscheiden dimensies van de houding tegenover homoseksualiteit (algemene opvattingen, mening over gelijke rechten, waardering van homoseksualiteit in het openbaar en van homoseksualiteit in de naaste omgeving). In 2006, dus voor het aantreden van het vierde kabinet-Balkenende, was bij 15% van de Nederlandse bevolking geen sprake van acceptatie van homoseksualiteit. In de jaren daarna is dit aandeel geslonken. De peiling van 2008 wijst uit dat inmiddels nog 'slechts' 9% als homonegatief te typeren valt. Overigens moet bij deze percentages worden opgemerkt dat leden van migrantengroepen in de hiervoor gebruikte enquêtes zijn ondervertegenwoordigd. Uit ander onderzoek (Keuzenkamp et al. 2006) blijkt dat juist in die kringen sprake is van een meer negatieve houding tegenover homoseksualiteit, dus het percentage homonegatieven onder de gehele bevolking ligt in werkelijkheid vermoedelijk wat hoger.

Ook uit ons onderzoek blijkt dat er in sommige etnische minderheidsgroepen weliswaar sprake is van een ontwikkeling in de richting van meer openheid over en acceptatie van homoseksualiteit, maar dat het niet erg hard gaat en dat dit in eigen kring evenmin altijd positief wordt gewaardeerd. Voor migranten lijkt homoseksualiteit een niet bepaald gewaardeerd ijkpunt van integratie te zijn geworden; om als 'goed geïntegreerd' door te kunnen gaan, moet men homoseksualiteit accepteren. Volgens sommigen worden homo's gebruikt om migranten af te wijzen – niet per se een goed startpunt voor homoacceptatie. Anderzijds kunnen we vaststellen dat dit onderwerp tegenwoordig meer op de agenda staat in migrantenkringen doordat gezaghebbende personen uit de eigen groep zich openlijk voor acceptatie van homoseksualiteit inzetten.
Zelforganisaties, zorgzame ouders en progressieve leden van de elite hebben, naast processen van individualisering, ontkerkelijking en democratisering, een belangrijke stimulerende rol gespeeld in de acceptatie van homoseksualiteit in Nederland. Sommige

van deze factoren, die van belang waren voor homoacceptatie in de jaren zestig (zie hoofdstuk 12), zijn minder evident aanwezig in migrantengroepen.

De grotere acceptatie van homoseksualiteit in het grootste deel van de samenleving heeft als positief gevolg dat jongeren met homo- of biseksuele gevoelens eerder uit de kast komen (hoewel het proces van kleur bekennen nog verrassend lang duurt in een samenleving die zich prijst om haar tolerantie). Het heeft echter ook een keerzijde want het middelbaar onderwijs – dus de plek waar jongeren door die vroege coming-out veel meer jaren als openlijke homo of lesbo doorbrengen – heeft een slechte reputatie vanwege strikte gender- en seksuele normen die jongeren elkaar opleggen. Vooral antihomoseksuele scheldwoorden zijn daar schering en inslag. Veel jongeren – en niet alleen homoseksuele en lesbische – worden zo in die jaren van seksueel zoeken met hun neus op het feit gedrukt dat homoseksualiteit moeilijk ligt, terwijl ze zich nauwelijks gesteund weten door leraren en besturen. Uit ons onderzoek blijkt dat jonge homo's en lesbo's vooral in de eerste fase van het kleur bekennen met negatieve reacties worden geconfronteerd. Daarom is in het onderwijs meer aandacht voor homoseksualiteit dringend gewenst, evenals een veilig schoolklimaat (zie § 19.10).

Een vraag die wij vaak krijgen, is of de onveiligheid en het geweld tegen homo's en lesbo's in de afgelopen jaren is toegenomen – dit vanwege de regelmatig verschijnende berichten daarover in de media. Betrouwbare cijfers zijn echter niet beschikbaar. De stijging van het aantal meldingen van homonegatief geweld bij de politie zal zeker voor een deel het gevolg zijn van de verbeterde registratie van die meldingen. Maar ook een grotere aangiftebereidheid onder de slachtoffers zal meespelen. De grotere openheid hiervoor bij de politie en het duidelijke signaal dat uitgaat van de publieke verontwaardiging over dergelijk geweld, zullen daartoe hebben bijgedragen.
In de enquête onder homo- en biseksuele mannen vroegen wij of respondenten zich vanwege hun seksuele voorkeur meer of minder veilig zijn gaan voelen dan een jaar geleden. Een meerderheid (twee derde) ervaart geen verschil, maar een kwart zegt zich onveiliger te voelen. Dat laatste is op zich natuurlijk problematisch, maar hier geldt eveneens dat het de vraag is in hoeverre dit het gevolg is van een feitelijke toename van bedreigende situaties. Het is immers ook mogelijk dat homonegatief geweld tegenwoordig meer in de openbaarheid komt dan vroeger en een deel van de homo's daardoor denkt dat het meer voorkomt.

19.8 Sekse en gender

De afwijzing van homoseksualiteit heeft duidelijk te maken met opvattingen over mannelijkheid en vrouwelijkheid. Zo blijkt uit het opinieonderzoek dat 9% van de bevolking vindt dat homomannen geen echte mannen zijn. Die cijfers liggen bij jongeren waarschijnlijk hoger, want uit hoofdstuk 3 komt naar voren dat vrijwel alle geïnterviewde jongens vinden dat een man zich niet onmannelijk mag gedragen. Een man die dat wel doet, is een homo. Ook stellen ze eisen aan homo's: ze moeten zich als gewone hetero's gedragen en niet vrouwelijk of al te seksueel doen. Gender- en seksuele variatie blijkt

juist in de jeugdjaren sterk afgewezen te worden omdat het geen 'authentiek' gedrag zou zijn. Alleen die jongeren zijn echt zichzelf die aan de traditionele gendernormen voldoen. Authenticiteit krijgt aldus een onverwachte wending en blijkt in plaats van ruimte geven aan diversiteit, het opleggen van eenduidige normen te betekenen. Dat is op z'n minst verwarrend voor alle jongens en meisjes die niet aan de normen kunnen en/of willen voldoen en daar vallen in ieder geval de openlijk homo- en biseksuelen onder.
Lesbische vrouwen zijn vaak onzichtbaar en onbekend onder heterojongeren. Voor zover er beeldvorming over hen is, ziet men hen als mannelijke potten of als sexy dan wel spannend. Heterojongeren hechten (voor meisjes) aan een verzorgd uiterlijk en het voldoen aan heersende schoonheidsnormen – maar niet té, want dan ben je een slet. Mannelijke uitingen van vrouwen worden niet op prijs gesteld. Tegelijkertijd zien we dat daar waar jongens moeten kiezen tussen de posities van homo en hetero, voor meisjes biseksualiteit juist wel een meer geaccepteerde vorm lijkt. Zijn het bij de jongens de biseksuelen die onzichtbaar zijn voor andere jongeren, bij de meisjes geldt dit juist sterk voor de lesbische onder hen.
Voor hetero- en homojongens is het dominante schrikbeeld om te worden uitgemaakt voor homo of watje. Voor hetero- en lesbomeisjes is het scheldwoord slet of hoer en dus niet zo zeer 'lesbo'. Dat begrip lijkt geen grote rol te spelen in de belevingswereld van jongeren, zelfs niet als scheldwoord. De negatieve houding van jongens heeft vooral betrekking op de veronderstelde vrouwelijkheid van homomannen. Homonegativisme is onlosmakelijk verbonden met seksestereotype beelden en strikte gendernormen. De negatieve houding van jongeren tegenover homo's en lesbo's heeft, met andere woorden, diepere wortels en verdergaande consequenties dan enkel de afkeer van homo's en lesbo's. De strakomlijnde opvattingen over mannelijkheid en vrouwelijkheid pakken met name ongunstig uit voor openlijk homo- en biseksuele jongeren, maar het is waarschijnlijk dat ook heterojongeren die niet aan de heersende gendernormen voldoen, daar problemen van ondervinden.

Het onderzoek onder de homo- en biseksuele jongeren duidt ook op de relevantie van normen voor mannelijkheid en vrouwelijkheid. Wij stelden de respondenten verschillende vragen over de mate waarin zij zich mannelijk of vrouwelijk voelen en gedragen (zie hoofdstuk 9) en berekenden op basis van de antwoorden op deze vragen een maat voor 'sekseconformiteit'. De groep die zich weinig sekseconform voelt, is klein (6% van zowel jongens als meisjes). Dit is een opmerkelijk gering percentage, gezien de mate waarin heterojongeren juist de 'onmannelijkheid' van homo's benadrukken.
Die sekseconformiteit blijkt samen te hangen met enkele kwesties die wij hebben onderzocht. Zo blijken meisjes die zich niet zo meisjesachtig voelen, meer dan de andere meisjes het gevoel te hebben niet door hun moeder te worden geaccepteerd (wat betreft de acceptatie door de vader is er geen verschil). De acceptatie van een lesbische dochter door de vader en die van een homoseksuele zoon door de moeder hangt niet samen met de mate van sekseconformiteit van hun kinderen.
De jongeren die zichzelf als weinig sekseconform beschouwen, maken over het geheel genomen vaker melding van een gebrekkige acceptatie door hun omgeving dan degenen die voor hun eigen gevoel aan dominante gendernormen voldoen. Zo zijn bij de jongens

de vrienden meer accepterend naarmate de homojongere jongensachtiger is en voelen jongensachtige meisjes zich vergeleken met de andere meisjes minder geaccepteerd in de sportomgeving. Op school en werk rapporteren de weinig sekseconforme jongeren vaker een gebrekkige acceptatie. En *last but not least*: homojongeren die zichzelf als meer sekseconform beschouwen, rapporteren minder depressieve klachten.

Een laatste kwestie die hier aandacht verdient, betreft de vraag of homoseksualiteit bij mannen minder wordt geaccepteerd dan bij vrouwen. We zagen immers dat in het openbaar zoenende mannen meer afkeuring oproepen dan in het openbaar zoenende vrouwen. En ook de gedachte aan seks tussen twee mannen roept meer walging op dan als het om twee vrouwen gaat – hoewel voor dat laatste een mogelijke (dubieuze) verklaring is dat sommige mannen dit juist opwindend vinden. Meldingen van fysiek homonegatief geweld bij de politie zijn vooral afkomstig van mannen. Maar of dat nu betekent dat vrouwen dit minder vaak meemaken, valt op grond van de onderzoeken waarvan in dit boek verslag is gedaan, niet met zekerheid te zeggen. De enquête onder lesbische vrouwen bevatte hierover geen vragen. Een duidelijk sekseverschil wat betreft ervaren geweld zagen we wel bij de jongeren: jongens zeggen vaker dat er met hen is gevochten vanwege hun seksuele voorkeur dan meisjes. Jongens rapporteren sowieso wat meer homonegatieve ervaringen, vooral op school. Meisjes melden vaker dat dergelijke ervaringen afkomstig zijn van hun ouders of familie.
De verschillen in acceptatie van homoseksualiteit tussen vrouwen en mannen lijken al met al niet groot te zijn. Voor zover die verschillen er zijn, zouden ze weleens vooral te maken kunnen hebben met de grotere zichtbaarheid van mannelijke dan van vrouwelijke homoseksualiteit. Een grotere zichtbaarheid vormt al geruime tijd een centraal thema in het homobeleid, maar het onderzoek maakt duidelijk dat een grotere zichtbaarheid gepaard gaat met negatieve gevolgen die aandacht behoeven.

19.9 Biseksuelen

In dit rapport is voor het eerst tamelijk uitvoerig gekeken naar eventuele verschillen in ervaringen tussen homo- en biseksuelen. Het is overduidelijk dat biseksuelen op tal van aspecten afwijken van homomannen en lesbische vrouwen. Biseksuelen zitten vaker in de kast, vooral de mannen. Slechts 46% van de biseksuele mannen tegen 94% van de homomannen is open over zijn seksuele voorkeur. Bij de bi-vrouwen is het aandeel dat kleur heeft bekend wat hoger dan bij de bi-mannen (77% van de familie weet het en 64% van de collega's) maar lager dan bij de lesbische vrouwen (bij wie 91% van de familie en 79% van de collega's op de hoogte is). Bij jongeren zien we eenzelfde patroon: bij 78% van de bi-meisjes is iemand op de hoogte (vergeleken met 99% van de lesbische meisjes). Vooral bij de bi-jongens is het aandeel dat zegt dat er iemand op de hoogte is klein (31%, bij homojongens 98%). Het onderzoek onder de heterojongeren liet zien dat biseksualiteit een zo goed als onbekend verschijnsel is, vooral als het jongens betreft (je bent man of homo).
In het onderzoek onder de 'homojongeren' is veel aandacht besteed aan de vraag in hoeverre de ervaringen verschillen naar mate van exclusiviteit van hun seksuele voorkeur.

Biseksualiteit blijkt zeker onder meisjes veel voor te komen – of in elk geval bij meisjes vaker een serieuze optie te zijn dan bij jongens. Het is immers denkbaar dat het bij jongens evenveel voorkomt, maar minder bekend en ook minder geaccepteerd is.
Opmerkelijk is verder dat in vergelijking met homoseksuele jongeren de biseksuelen hun seksuele voorkeur vaker onbelangrijk zeggen te vinden. Ze zijn er (wellicht daarom) minder vaak open over naar anderen. De biseksuele jongeren rapporteren minder homovriendelijkheid in hun omgeving dan de homojongeren en wederom steken de jongens in ongunstige zin af. Biseksuele jongeren zijn niet vaker depressief dan homojongeren, maar hebben wel vaker een zelfmoordpoging ondernomen. Ten slotte valt nog te vermelden dat bi-jongeren minder vaak behoefte hebben aan steun en ook minder hulp hebben gezocht dan de homojongeren.
De verschillen tussen biseksuelen en homoseksuelen zijn opmerkelijk en zorgwekkend. Hoe zij te verklaren zijn, is echter meestal niet duidelijk.

19.10 Aanbevelingen voor beleid en verder onderzoek

Vergroting van sociale acceptatie

De hoofddoelstelling van het homo-emancipatiebeleid is het bevorderen van de sociale acceptatie van homoseksualiteit in Nederland. Al snel na zijn aantreden in 2007 maakte de minister voor homo-emancipatie in het vierde kabinet-Balkenende, Ronald Plasterk, duidelijk dat hij zich hier sterk voor zou maken; hij verhoogde het budget om dat beleid vanuit de rijksoverheid vorm te geven aanzienlijk. Bij tal van publieke gelegenheden sprak de minister zich uit voor acceptatie van homoseksualiteit. En zijn aanwezigheid bij diverse 'roze' activiteiten was voor menig homo en lesbo een flinke steun in de rug. Hij zocht contact met groeperingen waar homoseksualiteit nog op weerstand stuit en ging naar scholen waar initiatieven werden ontplooid om de school 'homovriendelijker' te maken. Dat het vertrek van Plasterk met de val van het kabinet-Balkenende IV door het COC en andere homobelangenorganisaties werd betreurd, behoeft dan ook geen verbazing te wekken.
Op basis van de maat om de houding van de bevolking tegenover homoseksualiteit te monitoren, was zoals gezegd vóór het aantreden van het kabinet-Balkenende IV 15% van de bevolking als homonegatief te typeren. In de jaren daarna is dat percentage met een derde afgenomen en het lijkt aannemelijk dat de duidelijke stellingname van het kabinet daartoe heeft bijgedragen. Maar duidelijk is ook dat dit beleid nodig blijft, want bij de laatste peiling was nog altijd (ten minste) 9% als homonegatief te beschouwen. Continuering van een expliciet beleid om de sociale acceptatie te bevorderen, is dus nog zeker opportuun. Dat geldt in algemene zin, maar met name beleid gericht op groepen met een relatief geringe acceptatie, zoals niet-westerse migranten en hun nakomelingen en orthodoxe en evangelische protestanten, blijft geboden.

Van onverminderd belang blijft het aanpakken van geweld en intimidatie tegen homoseksuelen. De extra inspanning van de politie in sommige regio's lijkt te hebben bijgedragen aan een grotere bereidheid van slachtoffers om aangifte te doen van homonegatief geweld. Daarmee is het beter mogelijk om de daders op te sporen. Het

verbeterde zicht op de omvang van dit probleem maakt bovendien duidelijk dat homonegatief geweld regelmatig voorkomt en initiatieven om dat tegen te gaan nodig blijven.

In diezelfde sfeer is het van belang om het beleid gericht op de veiligheid van homoseksuele leerlingen en leerkrachten op scholen voort te zetten en wellicht te intensiveren. De homonegatieve ervaringen die de jongeren die aan ons onderzoek deelnamen noemen, vinden vooral veel plaats op school. Dat blijkt ook de plek te zijn waar zij zich het minst geaccepteerd voelen. Dit zijn schrijnende bevindingen, want zeker op school moeten jongeren zich positief gestimuleerd voelen. En juist het onderwijs is een domein waar de overheid zich sterk kan maken voor het bevorderen van een homovriendelijk klimaat – in privésituaties is dat immers veel moeilijker. Belangrijk in dit verband is de modernisering van de kerndoelen voor het onderwijs op het punt van seksuele diversiteit. De Tweede Kamer heeft daarover een motie aangenomen (TK 2009/2010c) en de minister heeft de Kamer al laten weten die samen met de staatssecretarissen van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap te zullen uitvoeren (brief d.d. 5 februari 2010). Vermelding verdienen ook de zogeheten *Gay-Straight Alliances*, waarbinnen homo's en hetero's zich gezamenlijk inzetten voor het zichtbaar en bespreekbaar maken van homoseksualiteit.
Van de aanbevelingen voor homobeleid noemen de homojongeren het vaakst suggesties voor voorlichting op scholen. Meestal vinden zij het wenselijk dat er een afzonderlijk onderdeel van het lesprogramma aan homoseksualiteit wordt gewijd, maar ook integratie van aandacht voor homoseksualiteit in het reguliere aanbod wordt belangrijk gevonden.
Overigens verdienen van de homojongeren de jongsten onder hen extra aandacht. Tieners rapporteren namelijk meer homonegatieve ervaringen dan twintigers. Zij verkeren bovendien in een kwetsbare levensfase, waarin de identiteitsvorming centraal staat. Uit de enquête onder de homojongeren blijkt dat juist de jongste groep veel behoefte heeft aan contact met andere homojongeren. Het faciliteren van mogelijkheden daartoe lijkt dus zinvol.

Hoe het is gesteld met de sociale acceptatie van biseksualiteit is nog tamelijk onbekend. Gegevens uit grootschalige bevolkingsenquêtes hierover zijn er namelijk niet. Uit de kwalitatieve studie onder heterojongeren blijkt dat biseksualiteit vrijwel onbekend is, vooral onder jongens.
Wanneer we de mate waarin men open kan zijn over de seksuele voorkeur als een indicator van die acceptatie opvatten – een visie die vrij breed gedeeld lijkt te worden – moeten we constateren dat de biseksuele mannen en vrouwen zich minder geaccepteerd voelen dan de homo's en lesbo's. De biseksuele meisjes voelen zich vaker niet geaccepteerd in hun omgeving, bij de biseksuele jongens is het aantal respondenten dat uit de kast is te klein om uitspraken te kunnen doen. Wat de homovriendelijkheid betreft geldt voor zowel de biseksuele jongens als de bi-meisjes dat zij die minder positief beoordelen dan hun homoseksuele seksegenoten. Bovendien bleek dat biseksuelen een geringere mate van welbevinden kennen dan homo's en lesbo's.

Het is duidelijk van belang om in het beleid gericht op een grotere acceptatie van homoseksualiteit oog te hebben voor verschillende groepen. De specifieke initiatieven van de afgelopen paar jaar om de zichtbaarheid van lesbische vrouwen te vergroten, zijn daarvan een goed voorbeeld, evenals de naamsverbreding: van homo-emancipatiebeleid naar homo- en lesbisch emancipatiebeleid. Recentelijk wordt meer aandacht besteed aan transgenders, maar voor biseksuelen is nog nauwelijks aandacht.
De huidige naamgeving van het overheidsbeleid verdient bovendien wellicht heroverweging, aangezien de aandacht voor transgenders en biseksuelen daarin blijft onderbelicht. Internationaal is het inmiddels vrij gangbaar om over beleid gericht op LGBT's te spreken (Lesbians, Gays, Bisexuals and Transgenders). Het valt te overwegen om daarbij aan te sluiten, eventueel door te kiezen voor de hier en daar al in Nederland gebezigde variant: LHBT-beleid.

Gelijke rechten

Hoewel het kabinet duidelijk stelling heeft genomen voor acceptatie van homoseksualiteit, zijn er nog enkele politieke kwesties op het terrein van de gelijkberechtiging, die niet geregeld zijn. Een daarvan betreft de zogeheten 'enkelefeitconstructie' in de Algemene Wet Gelijke Behandeling.[3] Over deze constructie was een wijziging van de wetgeving in gang gezet. Door de val van het vierde kabinet-Balkenende heeft het wetgevingsoverleg echter nog niet plaatsgevonden en dit dossier is door de Kamer inmiddels controversieel verklaard.
Een tweede kwestie betreft de zogenoemde weigerambtenaren: een ambtenaar van de burgerlijke stand mag weigeren om een homopaar wettelijk in de echt te verbinden. Hierover was in het coalitieakkoord van het kabinet-Balkenende IV een politieke afspraak gemaakt, die voorzag in voortzetting van de status quo (die overigens al in een eerder kabinet was afgesproken).
En een derde kwestie die we hier willen noemen, betreft het lesbisch ouderschap, dat nog niet goed is geregeld: de vrouwelijke partner van een lesbische vrouw die een kind krijgt, kan niet zomaar juridisch ouder worden, maar moet het kind adopteren. Hiervoor is een wetgevingstraject in gang gezet. Minister Hirsch Ballin van Justitie heeft een voorontwerp van de wet ter consultatie aan het veld voorgelegd.

Acceptatie van homoseksualiteit in de openbaarheid

Hiervoor stipten we al aan dat openlijk zichtbare blijken van homoseksualiteit door velen worden afgekeurd (zie § 19.4). In migrantenkring blijven homo's en lesbo's echter veelal onzichtbaar en als ze wel zichtbaar zijn, is het voor de betreffende individuen doorgaans geen prettige situatie. Hoewel de vraag hoe open mensen willen zijn over hun seksuele voorkeur ten principale een privékwestie is, werkt een situatie waarin iedereen dat doet toch wel ongunstig uit. Uit de studies over de minderheidsgroeperingen is immers gebleken dat het belangrijk is dat er mensen zijn die zich openlijk sterk maken voor acceptatie van homoseksualiteit. Daarbij dienen zowel gezaghebbende heteroseksuelen van zich te laten horen, als homo's en lesbo's zelf. Het verdient aanbeveling dat zowel vanuit het onderwijs, het jeugd- en jongerenwerk en de Centra voor Jeugd en Gezin als vanuit organisaties van nieuwe Nederlanders initiatieven worden genomen om

homoseksualiteit (ook binnen de minderheden) beter zichtbaar te maken. Daarmee kan ook de momenteel gebrekkige veiligheid van (jonge) allochtone homoseksuelen worden vergroot. Bestaande zelforganisaties die zich hiervoor sterk maken verdienen eveneens steun. Het Dialoogproject beoogt het thema meer op de agenda te krijgen in kringen waar nog sprake is van gebrekkige acceptatie. Het lijkt van belang daarbij expliciet aandacht te besteden aan lesbische vrouwen, want die zijn in minderheidsgroepen nog onzichtbaarder dan homoseksuele mannen.

Over homoseksuele ouders lijken nog veel vooroordelen en negatieve beeldvorming te bestaan, zo blijkt uit onderzoek onder lesbische moeders en hun kinderen. Dit maakt dat homoseksuele ouders en hun kinderen geconfronteerd worden met een wat onveilige omgeving, hetgeen onwenselijk is. Verandering van de negatieve beeldvorming over homo- en lesbisch ouderschap verdient de aandacht.
Een groot deel van de homojongeren uit ons onderzoek gaf aan later graag kinderen te willen hebben. De mogelijkheden om die wens te realiseren zijn tegenwoordig groter dan vroeger en het lijkt dan ook aannemelijk dat het aandeel homoparen met kinderen in de komende jaren zal toenemen.

Acceptatie in de naaste omgeving

Vanwege alle bezwaren die tegen jonge homo's en lesbo's bestaan rond hun verondersteld afwijkende gendergedrag, liggen maatregelen op dit punt voor de hand. Daarbij gaat het er vooral om dat jongeren leren dat gender en seksualiteit een grote variatie kennen en dat het afdwingen van uniforme normen op dit terrein zeker tijdens de adolescentie ongewenst is. Vooralsnog lijkt het onderwijs vooral een gender- en heteronormatieve boodschap af te geven. Dat is voor de acceptatie van homoseksualiteit ongunstig.
Het is overigens opmerkelijk dat het aandeel Nederlanders dat zegt er moeite mee te zullen hebben als hun kind les zou krijgen van een homoseksuele leerkracht betrekkelijk klein is (6%). Recent onderzoek onder schoolleiders wijst uit dat ruim 60% van de respondenten niet weet of er draagvlak is voor homo-emancipatie op hun school. Het expliciet benoemen van homoseksualiteit in het schoolbeleid stuit op weerstand en schoolleiders verkiezen de term diversiteit (Dankmeijer et al. 2009). Een eventuele angst dat het ouders afschrikt als homoseksualiteit wel meer zichtbaar wordt gemaakt in het schoolbeleid, lijkt echter onterecht, gezien de uitkomsten uit de opiniepeiling. Homojongeren geven aan dat hun ouders in meerderheid hun homoseksuele (maar in mindere mate hun) biseksuele voorkeur accepteren. Duidelijk is wel dat er specifieke groepen ouders zijn die moeite hebben met het accepteren van een niet-heteroseksuele voorkeur van hun kind. Juist in wijken en regio's waar dat veel voorkomt, verdient het aanbeveling dat ouders via Centra voor Jeugd en Gezin en via scholen informatie krijgen die homonegatieve opvattingen weerlegt.

Meer aandacht voor ongewenste gevolgen van homonegativiteit

Meer aandacht voor ongewenste gevolgen van homonegativiteit lijkt gewenst in praktijken als het al veelvuldig genoemde onderwijs, maar ook in de jeugdzorg, het

maatschappelijk werk en de (geestelijke) gezondheidszorg. Gezien de tamelijk verontrustend hoge percentages jonge en volwassen homo- en biseksuelen met depressieve en angststoornissen en suïcidegedachten is het wenselijk daar in die sector meer aandacht aan te besteden. Het is de vraag in hoeverre hulpverleners en andere professionals die met jeugd werken oog hebben voor deze problematiek. Het vergroten van de gevoeligheid daarvoor en het ontwikkelen van een passend instrumentarium verdienen nadrukkelijk de aandacht.

Onderzoeksaanbevelingen

Uit deze studie blijkt dat de acceptatie van homoseksualiteit geleidelijk aan toeneemt, maar tegelijkertijd ook dat er groepen zijn waar dat beduidend minder het geval is en dat restricties gelden voor wat wel en niet wordt geaccepteerd. Om zicht te houden op de noodzaak van continuïteit of wellicht aanscherping van beleid, is het van belang om de acceptatie van homoseksualiteit in de samenleving periodiek te blijven monitoren. Het SCP vervult daarin een hoofdrol en zal dat op verzoek van het kabinet in elk geval tot eind 2011 blijven doen.

Bij die monitoring zal gebruik worden gemaakt van diverse bestaande surveys onder de algemene bevolking. Daarbij is met name de enquête *Culturele veranderingen in Nederland* van belang, evenals surveys onder specifieke groepen (zoals jongeren en etnische minderheden). Voor sommige onderwerpen is het bovendien wenselijk dat in reeds bestaande grootschalige representatieve onderzoeken een vraag wordt opgenomen over de seksuele voorkeur, zodat het mogelijk is om vergelijkingen te maken tussen homo's en hetero's. Dat geldt in het bijzonder voor onderzoeken op het terrein van gezondheid en welzijn en op het gebied van arbeidsdeelname, arbeidsomstandigheden en ziekteverzuim. Het SCP zal nagaan welke mogelijkheden er wat dit betreft zijn en in overleg treden met de 'eigenaren' van die onderzoeken om de vraag naar seksuele voorkeur waar mogelijk op te nemen.

Daarnaast is het van belang gebruik te maken van informatie die is verzameld bij de doelgroep zelf. In dit rapport is verslag gedaan van onderzoeken onder homo- en biseksuele mannen, vrouwen en jongeren. Voor geen van die groepen geldt echter dat continuïteit van onderzoek naar hun ervaringen gegarandeerd is. Alleen voor de Schorer Monitor lijkt dat tamelijk zeker te zijn, maar de focus daarin ligt op seks en seksueel risicogedrag van mannen. Een meer structurele voorziening om periodiek onderzoek onder de doelgroep zeker te stellen, is wenselijk. Zo kan immers worden nagegaan hoe volgens hun ervaringen de acceptatie van homoseksualiteit in de samenleving zich ontwikkelt, welke knelpunten zich (nog) voordoen en welke groepen met name last hebben van relatief veel homonegativiteit. Het SCP heeft inmiddels in het kader van de homo-emancipatiemonitor het initiatief genomen om samen met de Universiteit Maastricht en de Universiteit van Amsterdam een periodiek survey uit te voeren. Thema's die daarin aan bod zouden kunnen komen, zijn behalve de ervaren acceptatie en de negatieve ervaringen, ook de eventuele gevolgen hiervan voor het psychisch welbevinden en het maatschappelijk functioneren (bv. op school en werk).

De ervaringen tot nu toe leren helaas dat het niet lukt om homo- en biseksuele mannen en vrouwen uit etnische minderheden goed in het onderzoek te betrekken. Informatie

over acceptatie in die kringen zal dus via andere wegen moeten worden verkregen. Wel zal worden geprobeerd voldoende oudere homo- en biseksuele mannen en vrouwen te benaderen, zodat in een volgende rapportage kan worden ingegaan op door hen ervaren (knelpunten bij) acceptatie.

Uit dit rapport blijkt bovendien dat een aantal specifieke kwesties nader onderzoek behoeven. Een daarvan betreft acceptatie van homoseksualiteit in het onderwijs. Gezien het belang van dit domein in het leven van jongeren is het wenselijk de effecten van de ingezette maatregelen te monitoren om het beleid zo nodig te kunnen aanscherpen. Een interessante bevinding die in dat kader vermelding verdient, is dat het Emovo-onderzoek (een enquête onder jongeren op middelbare scholen) van de GGD Regio Nijmegen erop wijst dat een actief beleid van scholen om de acceptatie van homoseksualiteit te bevorderen effectief lijkt te zijn. Op scholen waar het traject 'VO en homoseksualiteit' loopt (gericht op het verbeteren van de sociale veiligheid van homoseksuele, lesbische en biseksuele leerlingen en medewerkers), is een vermindering te zien van afwijzende opvattingen over homoseksualiteit, terwijl dat elders in de regio niet het geval is (GGD Nijmegen 2008).

Een tweede specifieke kwestie betreft de verklaring van verschillen in de acceptatie tussen homo- en biseksuelen. Dit zou mogelijk passen in een breder onderzoek naar seksualiteit in Nederland, waarin aandacht wordt besteed aan opvattingen en wensen op het gebied van seksualiteit en relaties en aan de samenhang met opvattingen over mannelijkheid en vrouwelijkheid. Het SCP verkent daartoe momenteel met de afdeling Sociologie en Antropologie van de Universiteit van Amsterdam en de Rutgers Nisso Groep de mogelijkheden.
Er is bovendien nog betrekkelijk weinig bekend over de ervaringen van met name transgenders in Nederland. Met het oog op de nadere invulling van het transgenderbeleid lijkt het zinvol om de ervaringen en het welbevinden van die groep te onderzoeken. Het SCP zal in overleg met Onderwijs Cultuur en Wetenschap bespreken of het mogelijk is om dit in de nog tot eind 2011 lopende homo-emancipatiemonitor[4] op te pakken.

Er is in Nederland nog maar weinig onderzoek naar de gevolgen van het opgroeien met twee homoseksuele ouders, zeker als dat twee mannen zijn. Het lijkt er niet op dat dit voor kinderen nadelig uitpakt, hoewel zij wel worden geconfronteerd met negatieve reacties uit hun omgeving. Nader onderzoek, vooral ook bij homovaders en hun kinderen, lijkt gewenst.

Ten slotte

Het onderzoek maakt duidelijk dat vergroting van sociale acceptatie een belangrijke doelstelling van het homo- en lesbisch emancipatiebeleid is en blijft. Dat is niet alleen in het belang van homoseksuele en biseksuele mannen en vrouwen, jongens en meisjes. Vanwege de maatschappelijke kosten die een gebrekkige acceptatie met zich meebrengt, ligt hier ook een algemeen belang. Voor het realiseren van die sociale acceptatie is inzet nodig van alle partijen, maar steun vanuit de overheid is vooralsnog onontbeerlijk.

Noten

1 Naar verwachting komen die pas weer eind 2011 beschikbaar.
2 De survey *Health Behaviour in Schoolaged Children* is een vierjaarlijkse enquête over psychisch welbevinden, gezondheid en risicogedragingen in relatie tot de dagelijkse leefomgeving van schoolgaande kinderen in de leeftijd van 11, 13 en 15 jaar
3 Volgens de Algemene Wet Gelijke Behandeling mag een school op bijzondere grondslag eisen stellen aan haar personeel, mits die nodig zijn voor de verwezenlijking van die grondslag. Het is niet toegestaan om een leerkracht te weigeren op grond van 'het enkele feit' dat iemand homoseksueel is, wel als er ook 'bijkomende omstandigheden' zijn. Wat daar precies mee wordt bedoeld is onduidelijk. Zie www.cgb.nl/artikel/enkele-feit-constructie.
4 Onder deze noemer voert het SCP in de periode 2007-2011 onderzoek uit naar de acceptatie van homoseksualiteit in Nederland.